

El conjunt rupestre de la Roca dels Moros (Cogul, Lleida) 2015-2019

Anna Torres Fernández

Conjunt rupestre de la Roca dels Moros del Cogul
anna@gito.cat

Maria Cacheda Pérez

CEPAP Universitat Autònoma de Barcelona
Àrea de Monuments i Jaciments. Agència Catalana del Patrimoni Cultural
mcacheda@gencat.cat

Clara López-Basanta

Departament de Didàctiques Específiques. Universitat de Lleida
claralopez@didesp.udl.cat

Resum. L'article presenta el treball realitzat en el centre del conjunt rupestre de la Roca dels Moros del Cogul en el període 2015-2019, des de l'apertura del Conjunt per part de l'Agència Catalana del Patrimoni fins avui. Fem un repàs a tota la feina realitzada, com el procés de creació del programa educatiu del Conjunt rupestre, resultat d'una feina col·laborativa entre l'Àrea de Monuments i Jaciments de l'Agència Catalana del Patrimoni Cultural, l'empresa INSITU Patrimoni i Turisme, i la persona responsable del Conjunt rupestre. També sobre les possibilitats de recerca en espais com el Cogul.

Paraules clau: Educació patrimonial; art rupestre; coeducació; mediació; centres d'interpretació

Resumen. El artículo presenta el trabajo realizado en el centro del conjunto rupestre de la Roca de los moros del Cogul durante el período 2015-2019, desde la apertura del Conjunto por parte de la Agència Catalana de Patrimoni hasta hoy. Explicamos el proceso de creación del programa educativo del conjunto rupestre, resultado de un trabajo colaborativo entre el Area de Monuments i Jaciments de l'Agència Catalana del Patrimoni Cultural, la empresa INSITU Patrimoni i Turisme y la persona responsable del conjunto rupestre. También sobre las posibilidades de investigación en espacios como el Cogul.

Palabras clave: educación patrimonial; arte rupestre; coeducación; mediación; centro de interpretación

Abstract. This article presents the work made at the Center of the Roca dels Moros rock shelter between 2015-2019, from its opening since today. We explain the creation process of the educational program of the Roca dels Moros rock shelter (Cogul, Lleida), end result of collaborative working between the monuments and archaeological sites area of the Agència Catalana del Patrimoni Cultural, INSITU Patrimoni i Turisme and the responsible for the rock shelter. Also, about the research possibilities in spaces like el Cogul.

Key words: Heritage Education; Rock Art; Coeducation; Mediation; Visitor Interpretation Center

El conjunt rupestre de la Roca dels Moros del Cogul és un dels espais emblemàtics de l'art llewantí de l'Arc mediterrani de la península Ibèrica. El contingut de la Roca és particular dins de la tradició llewantina. Estem davant d'un espai excepcional pel seu sincretisme, on s'han anat acumulant manifestacions de diferents tradicions culturals, un espai de culte que ha deixat com a testimoni un llarg procés gràfic de gravats i pintures (Iannicelli i Viñas 2015).

Amb la seva inscripció com a patrimoni de la humanitat, l'any 1998, i la celebració del centenari del descobriment de la Roca dels Moros del Cogul el 2008, es va revitalitzar l'interès pel conjunt. En aquest context es començà a construir un centre d'interpretació de les pintures rupestres del Cogul de titularitat municipal. L'obra va ser subvencionada amb el 1% cultural del Canal Segarra Garrigues i la col·laboració de la Generalitat de Catalunya i el Ministerio de Agricultura i va finalitzar l'any 2010.

El centre va romandre tancat fins a l'agost del 2015, quan el conjunt rupestre de la Roca dels Moros passà a formar part del conjunt d'equipaments inscrits a l'Agència Catalana del Patrimoni Cultural del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, administració titular de les pintures rupestres del Cogul. L'Agència Catalana del Patrimoni Cultural (en endavant, ACdPC), per mitjà de l'Àrea de Monuments i Jaciments, inicià un programa d'actuacions encaminades a revitalitzar el jaciment, dinamitzar el centre i divulgar la importància del conjunt. Entre aquestes actuacions cal fer esment del conveni que l'ACdPC, l'Ajuntament del Cogul i el Consell Comarcal de les Garrigues, van subscriure per col·laborar en la posada en marxa i funcionament del centre. L'obertura del centre va fer que s'integrés ràpidament en el sistema d'equipaments culturals i turístics de la comarca, fet que contribueix a ampliar els recursos patrimonials de Les Garrigues i a reforçar l'activitat turística a tota la comarca. En aquest any d'obertura, el centre va acollir prop d'una vintena d'actes vinculats amb la promoció del territori.

El juliol de 2016, ja amb el centre obert, s'inicien les obres d'escomesa elèctrica finançades per la Diputació de Lleida; l'electricitat arribà al conjunt l'agost de 2016.

Alhora, l'ACdPC incorpora el jaciment dins del seu programa de desenvolupar activitats educatives pels seus equipaments i encarrega a l'empresa INSITU Patrimoni i Turisme la realització del programa educatiu del Conjunt rupestre de la Roca dels Moros.

La proposta d'activitats desenvolupada pel conjunt aposta per l'ús del patrimoni cultural com a element que ens permet entendre la nostra societat, història i cultura, anar més enllà del que és estrictament l'art rupestre, buscant connectar-lo tant amb les societats que el van crear com amb la societat actual en la qual vivim. L'art rupestre esdevé així el punt de partida, on l'alumnat té l'oportunitat de desenvolupar les seves competències tant en l'àmbit educatiu com personal.

El fet d'estar oberts i treballant al centre ha permès revitalitzar al conjunt, tornar a connectar-lo amb el territori, el poble, la comarca i la província. Que la gent torni a visitar-lo, que hagi interès renovat pel seu estat, per tornar a fer recerca, pel que representa i tot el que encara està per mostrar-nos. El centre s'ha convertit en l'espai que ens comunica amb el jaciment, on s'acull al visitant i el visitant compren el Conjunt. Però on també pot trobar activitats de caràcter cultural, popular, familiar o de lleure; concerts, esdeveniments, exposicions, trobades... Un espai de reunió que cada any acull més públic.

Presentem en aquest article, tot el que ha portat obrir de nou el Cogul i tornar a inserir-nos al territori, fer-ne un programa educatiu, treballar obertes a les noves pedagogies, repensar la mediació patrimonial i l'accessibilitat al coneixement. Volem explicar la importància del fet que els espais patrimonials disposin d'espais facilitadors, mediadors, que són pont entre el patrimoni, els individus i la comunitat.

Una mica d'història, «la Roca dels Moros»

La Roca dels Moros està situada al petit municipi garriguenc del Cogul (Lleida). Es tracta d'una cavitat sorrenca que ha estat emprada durant més de 10.000 anys com a lloc de culte, situada al marge dret del riu Set, en mig d'un paisatge que actualment és de bancals d'oliveres i ametllers tradicionals. La seva localització ja ens deixa entreveure que no estem en un espai d'assentament sinó de pas. El fet que la balma sigui en el seu lloc original afavoreix la comprensió del suport i ens ajuda a imaginar la seva significació (May i Domingo 2010).

El conjunt rupestre ha esdevingut un dels conjunts clàssics de l'art llevantí. L'any 1908, en Ceferí Rocafort, geògraf del Centre Excursionista de Catalunya, va publicar les primeres notícies al diari *La Veu de Catalunya* que va completar amb diferents articles aquell mateix any. Des del seu descobriment va ser objecte de diferents publicacions que inauguraren la futura controvèrsia sobre la temporització de les pintures. Sense ser el primer en la seva tradició i estil, la Roca dels Moros del Cogul es va fer emblemàtic per la quantitat d'imatges que apareixien i la qualitat d'aquestes. Durant la primera meitat del segle xx, els diferents estudiosos que van passar per la balma van deixar les seves opinions i van realitzar diferents calcs. Els defensors que les pintures pertanyien a una etapa paleolítica i aquells que pensaven que les pintures pertanyien a diferents períodes postpaleolítics no van arribar a posar-se d'acord, deixant orfe el Conjunt d'una línia sòlida d'investigació i un discurs patrimonial.

A inicis del segle XXI, les noves tecnologies i plantejaments culturals més oberts ens permeten noves formes d'interpretar el conjunt, que donen una llum diferent de la coneixença dels nostres avantpassats.

Tenir l'edifici obert ens ha permès rebre a tothom que ha volgut venir a veure les pintures i poder escoltar-los i atendre'ls. Davant un espai com la Roca dels Moros, la gent ha estat generosa i ha compartit amb nosaltres coneixements, vivències i fins i tot «papers». Sense un espai acollidor no hauríem tingut la sort de veure i compartir tot el que ens han ensenyat aquests anys.

Presentem la carta del 13 de març de 1908 que va enviar des de Barcelona, a la seva tornada, Ceferí Rocafort, al secretari del poble del Cogul. Aquesta carta i altres documents que mereixen un article per ells mateixos, són la prova de què els espais d'acollida són també receptors d'informació i facilitadors de tornar-la a compartir. Amb el centre tancat, no ens hauria arribat mai aquesta carta.

La carta d'en Ceferí Rocafort va arribar a la nostra mà d'un veí del poble, el Sr. Ramon Mor, nét del secretari de l'Ajuntament del Cogul el 1908, el Sr. Ramon Mor i Oró, secretari fins al setembre de 1909. Ramon Mor va guardar moltes de les correspondències que va mantenir mentre va ser secretari de l'Ajuntament, i el seu nét ha fet una biografia que ha autoeditat i ens va portar, on apareix aquesta carta entre altres documents. Va ser tota una descoberta. Encara que no aclareix molts dels dubtes que tenim sobre com devia ser aquest primer encontre entre el geògraf Ceferí Rocafort i la informació de l'existència de la balma amb pintures rupestres, sí que mostra com el secretari Ramon Mor es converteix en un dels protagonistes. Es confirma l'existència de correspondència prèvia d'en Ceferí Rocafort amb els pobles dels quals informava amb la intenció de redactar part de la Geografia General de Catalunya. També que la propietat era coneguda per tothom, i pertanyia al Sr. Civit, i que els xics del poble ja feien malifetes a les pintures, com ara llençar pedres.

se ofrece de V. affo de
Carles Roca
 el 23 de agosto de 1923
 la nota
 ADVOCAT
 13 de mayo 1923
 BARCELONA
 Consejo de Ciento 313-2-12
 Sr. Secretari d'Art de
 Cogul

Muy Sr. mio; la falta de tiempo después de sacar fotografías de las pinturas, me impidió poderle saludar y poderle lo que necesito de esta pueblo para la geografía de la provincia de Lérida que estoy escribiendo y he de publicar parte de la geografía general de Cataluña que se viene publicando.

Tiempo atrás debió recibir un impreso detallado de lo que se necesito, como es producto natural riqueza agrícola (no se trata de ninguna investigación que solo se persigue un fin científico y dar a conocer el país poniendo de manifiesto tanto lo bueno como lo malo que tenga), costumbres, caracteres, notas históricas, y todo cuanto se considere de interés para la población en un trabajo de este índole. Le estimaré me lo proporcione cuanto antes, si posible le

fevere la próxima semana que tengo ya pruebas a la imprenta.

Especialmente me precisa el nombre de la cueva donde se hallan las extrañas pinturas y el de la partida, que si mal no recuerdo llaman "Caus dels moros"; las tradiciones y consejos que se cuentan en el país que a ello haga referencia por extravagante que pareciera. Si hay alguna otra cueva con nombre conocido (tal como sea en catalán) si se han hallado restos humanos, cerámica (tierra cocida) y si había o se tiene noticia de alguna inscripción o de algunos trozos de huesos en las rocas por incógnitas que parecieran. Si se ha hallado pedernal en cualquier de dichas cuevas que forme y dimensiones.

Al propio tiempo, sería conveniente mientras hacemos nuestra investigación científica, respecto la época y significado de aquella enigmática pintura, sería conveniente, y así lo escribí al Sr. Llovet que me dijeron era su propietario que se cercase o se rebajase el terreno unos dos metros para que los obreros no acabasen de echarlo a perder, que conceptuamos que sería de nuestro interés científico, si allí o en cualquier otro sitio se hallasen objetos, trozos de huesos u otras cosas análogas que y su uso, así como restos humanos, sería conveniente guardarlos y si no le fuere molestia dar una aviso de ello.

Le remitiré dos fotografías ya enviadas otras cuando las tenga listas.

Espero se servirá contentarme por lo pronto, que le interese. Si le fuere posible la próxima semana que he de darme una reserwa para continuarlos, ocasión con una

Barcelona

Consejo de Ciento 313 2.º 1.ª

Sr. Secretario Ayuntamiento

Muy Sr. mío; la falta de / tiempo después de sacar foto- / grafías de las pinturas, me / impidió poderle salu-
dar y / pedirle lo que necesito de su / pueblo para la Geografía / de la Provincia de Lérida que / estoy escribi-
endo y ha de formar / parte de la Geografía General / de Cataluña que se viene / publicando.

Tiempo atrás debió recibir mi / impreso detallado de lo que se / necesito, como es productos / naturales
riqueza agrícola (no / se trata de ninguna investigación / pues solo se persigue un fin cien- / tífico y dar a
conocer el país / poniendo de manifiesto tanto lo / bueno como lo malo que / tenga), costumbres, carácter,
/ notas históricas y todo cuanto / Us. Considere de interés para la / población en un trabajo de esta / indole.
Le estimaré me lo propor- / cione cuanto antes, si es posible le / fuere la próxima semana pues ten- / go pru-
ebas a la imprenta. / Especialmente me precisa el nombre / de la cueva donde se hallan las extrañas pint- /
turas y el de la partida, que si mal no / recuerdo llaman «caus dels moros». Las tra- / diciones, y consejos que
se cuentan en / el país que a ello haga referencia / por extravagante que parezca, Si / hay alguna otra cueva
con nombre / conocido, tal como sea en catalán / si se han hallado restos humanos, / cerámica (tierra coci-
da) y si había / o se tiene noticia de alguna ins- / cripción o de algunos trazos di- / bujados en las rocas por
incom- / prensibles que parezcan. Si / se ha hallado pedernal en cual- / quiera de dichas cuevas que forma /
y dimensiones. /

Al propio tiempo, seria con- / veniente mientras hacemos nuestras / investigaciones científicas respecto la /
época y significado de aquella / enigmática pintura, seria con- / veniente y así lo escribí al Sr Civit / que me
dijeron era su propietario / que se cercase o rebajase el terreno / unos metros para que los chiquillos / no
acaben de echarlo a perder pues / conceptuamos que será de mucho / interés científico. Si allí o en cualquier
/ otro sitio se hallasen objetos trozos de / hueso ú otra cosa análoga que y / su uso, así como restos humanos,
seria / conveniente guardarlos y si no les fuese / molestia darme aviso de ello.

Le remito dos fotografías que ya enviaré / otras cuando las tenga listas.

Espero se servirá contestarme por los / datos que le intereso, si le fuera posible / la próxima semana que he
de escribir / una reseña para comunicarlos /

Con esta ocasión / le ofrece de Usted apfo / Ceferí Rocafort (advocat)

13 de marzo de 1908

Contestación /El 28 del ajuntamiento / La nota

L'epístola d'en Ceferí Rocafort ens confirma que el geògraf organitzava els seus viatges, que tenia enviades missives que els pobles responien, i amb les que completava la informació de la seva part en la Geografia General de Catalunya, dirigida per Carreras Candi. Demana el nom de la roca i tot allò que hi faci referència per «estrany que sembli». En cap moment parla de descoberta i es veu clarament que tothom la coneix i sap que fan «los chiquillos».0

El programa educatiu de la Roca dels Moros

Per poder desenvolupar el programa educatiu, es feia necessari conèixer no només el mateix conjunt i la seva interpretació, sinó també la filosofia educativa de l'ACdPC. Aquest encàrrec va suposar un repte, tant per la singularitat del conjunt com per la seva complexitat, ja que, l'edifici alberga en el mateix espai els serveis al visitant i l'espai d'activitats. D'altra banda, el centre no disposa encara d'elements interpretatius permanents (actualment compta amb l'exposició «El Cogul. Un espai sagrat», concebuda de manera itinerant l'any 2008), la qual cosa obliga a dissenyar activitats independents de qualsevol element interpretatiu.

El resultat d'aquesta feina col·laborativa va ser un programa de cinc activitats (una per educació infantil, dues per educació primària i dues per educació secundària) que situen l'art rupestre com a eix a partir del qual treballar les diverses competències curriculars i fomentar el desenvolupament personal de l'alumnat.

- Descubrim els animals de la Prehistòria (Educació infantil)
- Com pintaven i gravaven, a la Prehistòria? (Educació primària)
- Més enllà de les pintures (Educació primària)
- Pintures rupestres i graffitis: tan lluny i tan a prop (Educació secundària)
- La línia del temps del Cogul (Educació secundària)

Totes les activitats giren al voltant de les representacions i gravats del conjunt i de les societats que les van crear, però cadascuna d'elles es vincula a uns continguts i unes competències adaptades als diferents cicles escolars.

Les activitats segueixen una seqüència didàctica formada per tres estadis. La primera part és introductòria i serveix per detectar els coneixements previs i les experiències al voltant de l'art rupestre (i del fet artístic en general) de l'alumnat. La segona part correspon al desenvolupament de l'activitat, on es prioritzen el treball col·laboratiu i la formulació d'hipòtesis pròpies sobre el Conjunt i la seva evolució. És aquí on es fa palès el canvi de rol de la persona educadora, on la transmissió de continguts és substituïda per la generació del coneixement per part de l'alumnat. És aquest procés el qual, mitjançant la reflexió, la col·laboració i l'argumentació, dona resposta a les preguntes plantejades al llarg de l'activitat. Les educadores i educadors acompanyen l'alumnat en aquest camí, no fan una transmissió directa del contingut sinó que generen interaccions mentals per tal que l'alumnat avanci en aquest procés. Les activitats, per tant, inclouen una part de treball en petits grups, on l'alumnat treballa amb material de suport, i una part de posada en comú, on són les i els alumnes mateixos els que comproven si les seves argumentacions coincideixen amb els de la resta de grups, i quines diferències s'han produït durant el procés per arribar a les diverses conclusions. Finalment, totes les activitats conclouen amb una reflexió final que serveix per consolidar els continguts treballats al llarg de l'activitat.

La filosofia del programa educatiu l'hem treballat i explicat en diferents fòrums de debat, com ara el *5é Congrés Internacional Educació i Accessibilitat en Museus i Patrimoni*, celebrat a Barcelona durant el 2018 (Cacheda, 2018), o en l'article fet per les mateixes autores d'aquest, a la revista *Heretage & Museography* (Cacheda, López, Torres, 2017).

A continuació exposem el que ja vam explicar en aquests escrits que es poden consultar a la bibliografia.

Des de fa cinc anys l'Àrea de Monuments i Jaciments impulsa una transformació de l'educació patrimonial basada en noves metodologies pedagògiques transportades des del Departament d'Ensenyament, com ara el treball competencial per garantir així l'aprenentatge significatiu on l'alumnat actua i decideix sota les seves inquietuds part del procés d'aprenentatge.

La necessitat de superar un model obsolet d'ensenyament transmissor de coneixements, es vol revertir amb noves experiències patrimonials rellevants i amb sentit, que puguin millorar les expectatives vitals de l'alumnat en dignitat, capacitat i benestar. Aquestes experiències voldríem que reverteixin en el seu dia a dia ajudant-los a ser persones autònomes que puguin viure en col·lectivitat i siguin capaços d'esdevenir ciutadans més lliures i responsables.

Els equipaments patrimonials han de ser una eina educativa de canvi social amb la intenció de visibilitzar, analitzar i transformar a les persones que ens visitin en individus crítics, capaces de posicionar-se en el món actual i aprendre competències per a la vida (Cacheda, López, Torres 2017).

Ens agrada i creiem en la posició de la filòsofa Marina Garcès. Quan parla d'educació la compara amb un procés sacsejant que desplaça, belluga, sedueix i arranca d'una persona, les creences d'allò que és i creu ser, ja que segons ella, ataca el fet constituït i obre noves vies de relació, creant una nova manera de veure, allà on només es perpetuava el fet existent i no canviant (2015).

Reivindiquem així una educació crítica creant discursos inclusius, fomentant la igualtat efectiva, generant espais nous de convivència: l'educació patrimonial ha de ser transformadora i transformativa, transforma l'entorn i et transforma a tu mateix.

Aquest discurs transformador aborda temes de gènere, socials, econòmics, de relacions personals, entre altres. Les dones de l'escena principal i la singularitat compositiva de les imatges de la Roca dels Moros, el fan un lloc interessant per apropar-se a la prehistòria de la nostra cultura. La qualitat de les imatges representades ens mostra sensibilitat i voluntat artística per part de qui les va fer. La construcció d'escenes i la utilització d'una composició concreta ens transmet intencionalitats que només podem interpretar, però que ens deixa entreveure realitats per nosaltres incomprensibles. El fet que les diferents escenes hagin estat respectades i repintades subratlla la idea que ens trobem davant d'un espai sagrat i recurrent (Iannicelli i Viñas, 2015).

Les activitats del programa educatiu del conjunt rupestre de la Roca dels Moros són del tipus mediació-taller, per a diferents nivells educatius. Segueixen els principis competencials de cada àrea de coneixement i prioritzen el treball cooperatiu, la iniciativa i l'autonomia de l'alumnat, i la reflexió continuada. L'educadora fa de mediadora, facilitadora entre les pintures, el patrimoni i l'alumnat, i aconsegueix crear reflexions i debat en què noies i nois generen més preguntes que respostes, intervenint en el discurs del relat, connectant el passat amb el seu present i sentint-se importants dins del fet educatiu introduint el pensament crític, construint un discurs compartit i significatiu.

La persona més important del desenvolupament d'aquesta metodologia, és l'educadora/mediadora/facilitadora; que des de la base, i a través de l'escolta activa, acompanya el debat perquè sigui ric i crític, i garantir així l'aprenentatge significatiu (Ausubel 2001). Partint dels coneixements previs relacionats amb l'experiència de l'alumnat, l'educadora, mediadora o facilitadora ajuda a connectar i consolidar

nous coneixements permanents que s'incorporen a l'estructura mental de l'alumnat provocant un canvi cognitiu. Apostem per l'ús del patrimoni cultural com a element global per entendre la nostra societat, la nostra història i cultura. L'art rupestre esdevé el punt de partida d'un procés molt més ampli, on l'alumnat té l'oportunitat de desenvolupar les seves competències tant en l'àmbit educatiu com en l'àmbit personal, en un concepte més extens per fer valdre el patrimoni cultural.

El disseny d'aquestes activitats va ser un procés col·laboratiu. Primer es van buscar els punts de connexió entre la institució que feia l'encàrrec (àmbit públic), l'empresa que assumia l'encàrrec (àmbit privat) i el lloc al qual anava destinada la proposta (conjunt rupestre de la Roca dels Moros). La primera fase de treball va consistir, doncs, a ampliar aquest coneixement amb reunions i visites conjuntes a la Roca dels Moros. Saber què s'explicava i quin era el contingut a prioritzar era fonamental per poder donar forma a unes activitats que per una banda havien d'ajustar-se al marc competencial, i que d'altra banda havien d'anar en consonància amb la interpretació i la filosofia del conjunt rupestre.

La triangulació Agència-Empresa-Conjunt, s'ha traduït en la construcció d'un discurs sòlid que funciona en diferents nivells, que està en consonància amb les activitats i que contínuament s'alimenta, creix i és validat.

Qui va pintar les pintures de la Roca dels Moros? Quines figures són les protagonistes? Per què un grup de dones ocupen la part principal de l'escena? La introducció de la perspectiva de gènere a través de la interpretació narrativa i la coeducació, va ser una prioritat en el discurs. La representació d'aquestes dones és un pretext immillorable que ens obliga a pensar en els estereotips i rols de gènere que ha construït i consolidat la societat actual a través del patriarcat, des d'una visió científica no real, un model hegemònic que ha oblidat les dones i altres diversitats de la societat prehistòrica, com ara infants o gent gran, que també van ser partícips de la construcció de la nostra identitat.

Alguns dels nostres objectius pel que fa al relat que construïm sobre la prehistòria giren al voltant de rastrejar i reivindicar la presència femenina en aquelles activitats que, per al relat constituït i oficial, normalment desenvolupaven els homes, i així posar en evidència que la individualitat no ha sigut exclusivament masculina. No tenim certes científiques d'aquest fet. I d'aquesta manera, reflexionem sobre el caràcter construït i no biològic de la identitat.

Volem donar valor a la importància de les tasques de manteniment, en mans quasi exclusives de dones, sobretot a partir de cert grau de complexitat socioeconòmica. Tasques que han tingut molta rellevància per al sosteniment i viabilitat del grup social, garantint els vincles sobretot en moments de canvi, on s'evidencia el seu paper de contrapès a la disgregació social i supervivència del grup.

De fet, el material educatiu i el discurs que fem servir tracta totes aquestes qüestions. L'any 2017, per reforçar el discurs educatiu, vam incorporar unes il·lustracions de l'Helena Rovira Ciuró que buscaven precisament la visibilització d'una prehistòria amb dones, infants, joves i gent gran. Tradicionalment, les imatges que hem vist sobre aquest període històric ens remetien a l'home com a protagonista de les accions, i ara busquem una representació equilibrada de les diferents persones que formaven els grups socials. Fer visible també, la interacció del grup en les tasques, prevalent l'acció col·lectiva i no la individual, per afavorir l'equitat i que tothom participi de l'acció en igualtat de condicions.

Per les seves característiques, envoltat de natura, a només mig quilòmetre del poble del Cogul, el conjunt rupestre de la Roca dels Moros s'està erigint com un equipament patrimonial amb una autèntica vocació educativa, medidora i facilitadora per la comprensió del jaciment. Un espai per mirar el pas del temps i com les diferents cultures s'adapten al seu entorn o el modifiquen. Un lloc on la multidisciplinarietat i transversalitat de coneixements troben un cas únic per prendre consciència que som i perquè hi som on som. Una magnífica eina per desenvolupar el nostre esperit crític i capacitat de reflexió.

Descobrim els animals de la Prehistòria

El cervell dels animals és més desenvolupat i gran que el dels humans moderns.

El cervell dels animals és més desenvolupat i gran que el dels humans moderns.

El cervell dels animals és més desenvolupat i gran que el dels humans moderns.

Com pintaven i gravaven, a la Prehistòria?

Impartit La idea d'ensenyar sobre el treball dels artesans de la Prehistòria, els pintors i gravadors, és una idea que s'ha desenvolupat al llarg dels anys. El treball dels artesans de la Prehistòria és una idea que s'ha desenvolupat al llarg dels anys.

Tem La idea d'ensenyar sobre el treball dels artesans de la Prehistòria, els pintors i gravadors, és una idea que s'ha desenvolupat al llarg dels anys.

Període La idea d'ensenyar sobre el treball dels artesans de la Prehistòria, els pintors i gravadors, és una idea que s'ha desenvolupat al llarg dels anys.

Tipologia La idea d'ensenyar sobre el treball dels artesans de la Prehistòria, els pintors i gravadors, és una idea que s'ha desenvolupat al llarg dels anys.

Metes La idea d'ensenyar sobre el treball dels artesans de la Prehistòria, els pintors i gravadors, és una idea que s'ha desenvolupat al llarg dels anys.

Més enllà de les pintures

El cervell dels animals és més desenvolupat i gran que el dels humans moderns.

El cervell dels animals és més desenvolupat i gran que el dels humans moderns.

El cervell dels animals és més desenvolupat i gran que el dels humans moderns.

Pintures rupestres i grafits: tan lluny i tan a prop

El cervell dels animals és més desenvolupat i gran que el dels humans moderns.

El cervell dels animals és més desenvolupat i gran que el dels humans moderns.

El cervell dels animals és més desenvolupat i gran que el dels humans moderns.

La línia del temps del Cogul

El cervell dels animals és més desenvolupat i gran que el dels humans moderns.

El cervell dels animals és més desenvolupat i gran que el dels humans moderns.

El cervell dels animals és més desenvolupat i gran que el dels humans moderns.

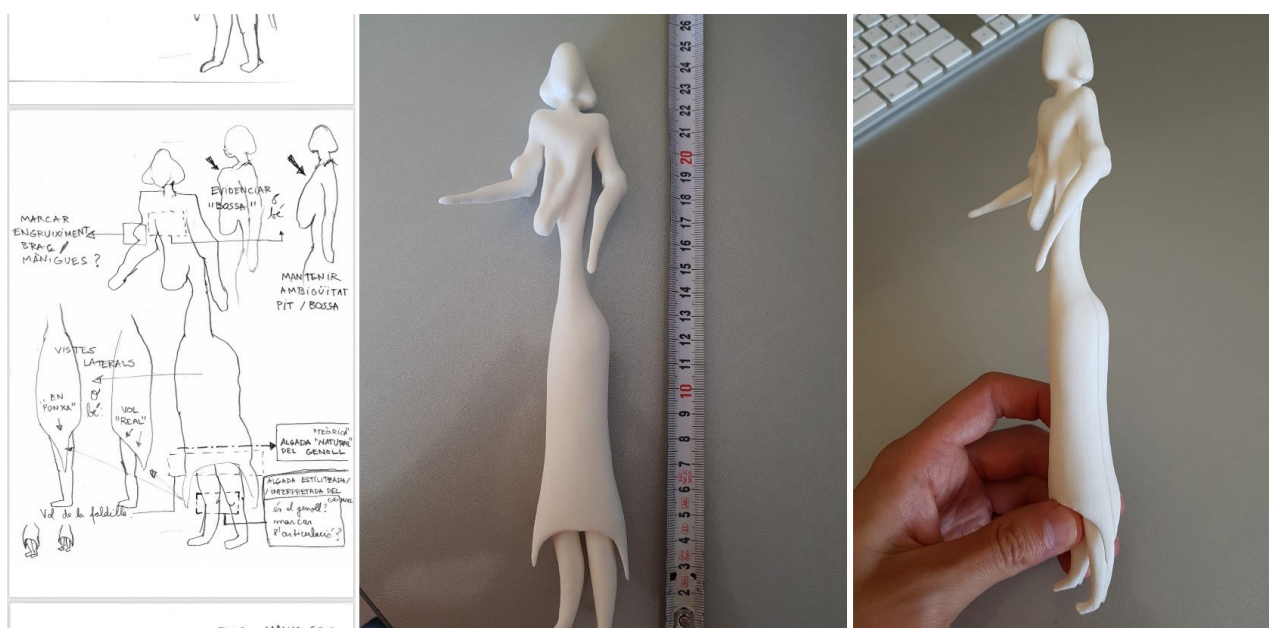

Interpretació d'una figura 3D

Des del conjunt rupestre de la Roca dels Moros hem tingut molt clar la nostra vocació divulgadora, mediadora i facilitadora del patrimoni. L'accessibilitat física del conjunt rupestre ens ha permès plantejar-nos visites diverses on la inclusivitat és l'eix del discurs patrimonial. Al Seminario Internacional de Formación del Personal de Atención en Enclaves de Arte Rupestre Patrimonio Mundial de Guías, que es va celebrar a Morella el febrer de 2018, organitzat per la Ruta dels 3 Reyes i l'Ajuntament de Morella, on vam conèixer de la mà de Juan Francisco Ruiz López, doctor professor associat en l'Àrea de Prehistòria a la Facultad de Ciencias de la Educación y Humanidades, Universidad de Castilla-La Mancha (Uclm), les iniciatives que s'estaven portant a terme a la Cova dels Rossegadors i això ens va engrescar en preparar imatges en relleu del calc del Cogul, les figures ens havien de permetre treballar no només amb col·lectius que necessitessin el tacte per una millor comprensió del conjunt, sinó també per experimentar d'una manera diferent.

Resultat d'aquestes inquietuds va ser el projecte que va entomar l'ACdPC de donar volum a una de les figures. Per una qüestió d'ordre es va decidir fer la primera dona de l'esquerra.

Amb l'escultor i artista Raimon Guarro i Nogués, juntament amb l'empresa 3Ddata i la col·laboració de Ramon Viñas, arqueòleg estudiós de les pintures, es va interpretar i modelar la figura, per després fer la impressió en 3D.

Darrere de la imatge en 3D hi ha un treball interpretatiu profund que pot portar-nos a repensar l'estilització de les figures levantines, i obre un camí innovador i accessible a l'hora d'incorporar la figura en les activitats educatives.

Actualment, la figura s'ha integrat en el discurs i tots els visitants la poden gaudir i tocar.

El mural de la Lily Brik, continuem generant patrimoni

L'any 2016, amb el centre d'interpretació obert, l'Ajuntament del Cogul va encarregar a l'artista lleidatana Mireia Serra, Lily Brik, un mural a l'entrada del poble. L'encàrrec va ser lliure i l'artista va decidir pin-

tar *Mares de la Terra*, un grup de poderoses dones iberes caçant a la vora del riu Set. El poble va aplaudir l'acció i pensem que és un moment important de retrobament amb les pintures, un fet de reafirmació i autoestima de la comunitat cap al seu patrimoni, la seva memòria.

El fet que trobem els grafitis i l'art rupestre en el seu lloc original afavoreix la comprensió del suport i ens ajuda a imaginar la seva significació. Com bé expressen May i Domingo (2010), els grafitis i pintures rupestres més que altres, ens il·lustren no només el procés de producció sinó també d'ús, i mirant-los voldríem poder entendre qui les va pintar, com les va pintar i per què les va pintar allà on són: «Són fets i són significants pel lloc on es troben. Les seves escenes narratives i composicions reflecteixen facetes del comportament humà moltes vegades invisibles en altres expressions humanes» (May i Domingo 2010: 35)

Haver compartit el procés creatiu de la Lily ens ha deixat un tros de la seva ànima pintada amb esprai al mur del Castell del Cogul, on es troba el mural. Amb les pintures rupestres, ja forma part del nostre paisatge emocional amb una representació entesa de manera transcendental per l'artista, i interpretada lliurement per les persones habitants i visitants del Cogul.

Mares de la Terra és una visió de la Lily Brik, una experiència creativa compartida amb el poble del Cogul, la seva gent i la seva història, i en un espai mural que la Lily ha convertit en paisatge, un paisatge culturitzat.

Conclusions

Què és Patrimoni o el que signifiquen els béns patrimonials resulta difícil de definir. El patrimoni és un discurs, una apropiació, una construcció que ha de fer-se per reconèixer-lo i que forma part de la memòria individual i col·lectiva. Una definició «poètica» de patrimoni que ens agrada és aquesta d'en Leonard

Koren, artista i arquitecte americà, que s'endinsa en el significat del concepte japonès Wabi-Sabi, sensibilitat estètica japonesa sobre la bellesa dels objectes orgànics embellits pel pas del temps:

Quan al vespre s'acosta a les valls, el viatger es pregunta on buscar recer per a passar la nit. Veu alts joncs creixent per tots costats, els ajunta en una braçada, alçats tal com es mantenen en el camp, i els lliga per a dalt. Al moment, una barraca d'herba viva. L'endemà, abans d'embarcar-se en una nova jornada de viatge, deslliga els joncs i a l'instant, la barraca es desconstrueix, desapareix i torna a convertir-se en una part pràcticament no diferenciable de l'ampli camp de joncs. El paisatge original sembla restaurat de nou, però queden traces minúscules del refugi. Algun jonc doblegat o entrelaçat aquí i allà. Queda també la memòria de la barraca en la ment del viatger, i en la ment del lector que llegeix la descripció. (L. Koren 2018: 42)

Això vol ser el centre d'interpretació i d'acollida del Cogul. Un edifici que per la seva arquitectura ja és emblemàtic i que pot convertir-se en generador, receptor i garant dels recursos que necessitem per cuidar i preservar el conjunt rupestre de la Roca dels Moros. Un patrimoni inserit al territori, un territori generalment rural, aïllat i despoblat, que no té accés als recursos necessaris per poder mantenir-se, cuidar-se i divulgar-se, i que sovint depèn de centres de recursos allunyats amb realitats molt diferents.

Ser-hi, i estar oberts, ha permès desenvolupar activitats educatives, retrobar la recerca, experimentar en noves conceptualitzacions. I amb això, dinamitzar el territori generant confiança, respecte i millorant l'autoestima del poble, la comarca i la província. És per això, que els centres d'interpretació del patrimoni han de romandre oberts, amb horaris estables, cuidant el servei d'acollida, garantint la qualitat perquè el discurs patrimonial es pugui construir i sigui sòlid, es faci identitari i arrel al territori.

Bibliografia

- AUSUBEL, D. P. (2001). *Adquisición y retención del conocimiento : una perspectiva cognitiva*. Barcelona: Paidós.
- CACHEDA, M; LÓPEZ, C. y TORRES, A. (2017). El programa educatiu del Conjunt rupestre de la Roca dels Moros (Cogul, Lleida): identitat, coeducació i competències per a la inclusió educativa. En: *Her & Mus. Heritage & Museography*, 18 (octubre-noviembre 2017), *patrimoni i política*, pp. 131-144. Lloc web: <https://raco.cat/index.php/Hermus/article/view/338107/428982>
- CACHEDA, M. (2018). Educació patrimonial i coeducació: fer visible allò que no es veu. Estratègies per a la coeducació patrimonial al Conjunt Rupestre de la Roca del Moros del Cogul (Les Garrigues, Lleida). En: *5é Congrés Internacional Educació i Accessibilitat en Museus i Patrimoni*. Lloc web: <http://congresoaccesibilidad.mmb.cat/es/comunicaciones-nuevo/>
- GARCÈS, M. (2015). *Filosofia inacabada*. Barcelona: Galaxia Gutenberg.
- IANNICELLI, C. i VIÑAS, R. (2015). Anàlisi semiòtico-narratiu del arte levantino: La Roca dels Moros. En *XIX Internacional Rock Art Conference IFRAO 2015. Symbols in the Landscape: Rock art and its context*. pp. 231-252. Tomar: Instituto Terra e Memória.
- KOREN, Leonard (2018). *What Artists Do*. Imperfect Publishing.
- MAY, S. K. i DOMINGO, I. (2010). Making sense of scenes. *Rock Art Research*, 27(1), 35-42.